

Kätevyyttä yhdysmerkin käyttöön

Virittäjän viime vihkon »Kielemme käytäntö» -osastossa Osmo Ikola oudosteli muutamia yhdysmerkin käyttötapoja, jotka ovat käyneet tavallisiksi kielitieteellisessä tekstissä. Eräissä tapauksissa hänen oudoksuntansa mielellään yhtyy. Ikola on tavannut muun muassa sellaiset esimerkit kuin »sekä *ai* että *ei* -diftongiin», »joko *langue* tai *parole* -tason ilmiönä», ja aiheellisesti hän nyt kysyy, mikä olisi diftongi »sekä *ai* että *ei*» tai taso, jota luonnehtisi nimike »joko *langue* tai *parole*». Semmoiseen tulkintaanhan näyttäisi viittaavan yhdysmerkin edessä oleva väli.

Asian ydin kai on tämä: *sekä—että* ja *joko—tai* ovat niin eritteleviä konjunktioita, että yhdysmerkkiä odottaisi kumpaankin rinnastuksen jäsenen, siis »sekä *ai-* että *ei-*diftongiin», »joko *langue-* tai *parole-*tason ilmiönä». Aivan samasta ei kuitenkaan näytä olevan kysymys useissa muissa Ikolan esimerkeissä, joissa rinnastuskonjunktiona on *ja*: »*aita* ja *aidas* -sanoissa», »*kun* ja *kuin* -konjunktiot», »*hakea*, *käskeä* ja *tunkea* -verbit» yms. Rakenteeltaan tämmöiset ilmaukset ovat hölliä; niiden sijasta kävisivät yhtä hyvin sanajärjestykseltään käänteiset ilmaukset »sanoissa *aita* ja *aidas*», »konjunktiot *kun* ja *kuin*», »verbit *hakea*, *käskeä* ja *tunkea*». Ajatuksen kärsimättä voitaisiin niiden monikolliset pääsanat jopa korvata sellaisilla yksiköllisillä kuin *sanapari* (»*aita* ja *aidas* -sanaparissa», »sanaparissa *aita* ja *aidas*») tai *verbiryhmä* (»*hakea*, *käskeä* ja *tunkea* -verbiryhmä», »verbiryhmä *hakea*, *käskeä* ja *tunkea*»). Juuri siinä tuntuu olevan Ikolan vierastaman kirjoitustavan oikeutus. Sen lisäperusteluksi nousevat sen kätevyys ja eräät muutkin seikat.

Kannattaa hiukan seurailta, miten tämä kirjoitustapa on kielitieteelliseen tekstiin meillä kotiutunut. Vuosisadan alkupuolella näyttävät kielitieteilijämme ainakin kaksi- ja kolmikymmenluvun

taitteeseen asti yleisesti noudattaneen Setälän lauseopin klassisissa painoksissa (§ 34: B 2) kuvastuvaa syntaktista käsitystä, jonka perusteella »Tuomas piispa», »Elbe virta» yms. tavallisesti kirjoitettiin sanaliitoksi. (Huom. tosin Setälän oma varaus B 2 -kohdan loppupuolella olevassa muistutuksessa, jonka mukaan »sanoja usein kirjoituksessa merkitään yhdistetyiksi sanoiksi», esim. *Elbe-virta*, *Suomi-kirja* ja »myös *Antti-setä*».) Sen mukaisesti kirjoitettiin myös, Setälän esimerkkejä edelleen seuratakseni, miltei yksinomaan yhdysmerkittä seuraavanlaiset tapaukset, joissa on kysymys kielenaineksesta: »Tiedätkö *raha* sanan alkumerkityksen?», »Suomenkielisessä kirjoituksessa ei *eng* äänteellä ole omaa merkkiä.» E. A. Tunkelo oli tällä vuosasadalla ensimmäinen, joka (Suom. Kirj. Seuran kielitieteellisessä valiokunnassa) 1928 ehdotti paitsi *Tuomas-piispan* ja *Rein-virran* yms. myös »*uusi*»-sanan ja vastaavanlaiset tapaukset kirjoitettavaksi yhdysmerkkillisinä. Samalla hän esitti selvittävän välin jättämistä yhdysmerkin edelle sellaisissa erityistapauksissa kuin »*Koteja kodittomille*» -yhdistyksessä, *Kalle Kölliskö -vainaja*. Ks. Vir. 1929 s. 170—171.

Tunkelon ehdotukset eivät toteutuneet käden käänteessä. Luulisi sellaisten tapauksien kuin »*uusi*»-sanaa kyllä hahmotuneen yhdyssanaksi jokaiselle teoriointiin harhautumattomalle kielentutkijalle, joka kuunteli omaa painotuskorvaansa. Silti useimmat kielitieteilijämme kirjoittivat ainakin nelikymmenluvulle, jotkut kuusikymmenluvulle asti esim. »*uusi* sana», »-*ko* ~ -*kö* liitteessä». Joskus vuoden 1960 paikkeilla keskustelin tästä oikeinkirjoitusseikasta ohimennen opettajani Martti Rapolan kanssa, ja muistan hänen myöntäneen, että kyseessä oli yhdyssanat; vain perinteen voimasta ja yhdysmerkittömän kirjoitustavan keveyden ja kätevyuden tähden hän oli tottunut jättämään yhdysmerkin pois. Tunkelon toinen ehdotus, välin jättö tyyppiin *Kalle Kölliskö -vainaja*, ei 1928 saanut edes kielivaliokunnan enemmistön kannatus-

ta; kielivaliokunta hyväksyi sen ohjeeksi vasta parikymmentä vuotta myöhemmin. Pitkän aikaa pysyivätkin kielitieteellisessä tekstissä vallitsevina semmoiset kirjoitustavat kuin »*Helsingin kaupunki* sanaliitto» — ja tietenkin esim. »*uusi* ja *udella* sanat».

Yhdysmerkilläkin oli silti kannattajansa. »*Herjata*-verbin käytöstä» kirjoitti esim. Lauri Hakulinen jo 57 vuotta sitten (Vir. 1931 s. 435), ja samoihin aikoihin löytää oikeinkirjoituksemme taitavan kehittäjän Knut Cannelinin tekstistä sellaisia kirjoitustapoja kuin »-*in-johdin*», »ääni-sanankons.-vartaloon» (Vir. 1931 s. 189, 192). Nyt on kiintoisaa havaita, että yhdysmerkin käyttöönottajista eräät rohkenivat kokeilla myös välin käyttöä tyyppissä *Kalle Kölliskö -vainaja*. Ja vielä kiintoisampaa on se, että kokeilu jo kolmikymmenluvulla koski myös noita ilmauksia, jotka ovat Ikolan mainitsemaa tyyppiä »*aita* ja *aidas* -sanoissa». Tunkelon teksteistä tapaa tällaisia esimerkkejä: »— — viittaa yllä selostettu *Villi* ja *Villiä* -nimien välinen suhde siihen, että — —» (Vir. 1933 s. 17), »Pieni lisä kirjasuomen *että* ja *jotta* -sanasten historiaan» (Vir. 1938 s. 252). Hakulinen kirjoittaa jo 1930 »kirjakielen *saati*, *saatikka* -sanojen vastineet» (Vir. 1930 s. 280) ja paria vuotta myöhemmin näin: »Suomen *kirki*, *kirkas*, *kiirka*, *kiiriik* ja viron *kirg* 'intoshimo, liekki', *kiirg*, *kiir*, *kiire*, *kirgama*, *kiirgama*, *kirkkama* -sanojen — — rinnastaminen herättää äänitteellisessä suhteessa ennen kaikkea kysymyksen, kuinka — —» (Vir. 1933 s. 163). Kirjoitustavalla on siis jo puoli-vuosisataiset perinteet, ja tokkopa perinne on alkuunkaan päässyt muustasyytä kuin Rapolan mainitsemasta keveyden tavoittelusta: kun kielikorvan vastaisesta yhdysmerkittömyydestä oli luovuttu, koetettiin jo kätevyuden vuoksi tulla toimeen niin vähin yhdysmerkein kuin järkevästi perusteltavissa oli. Hakulisen jälkimmäinen sitaatti on oikeastaan mallinäyte siitä, kuinka tällä keinoin voidaan luistavasti välttää pitkät ja rumat yhdysmerkkikasaumat. Jos hän ei

olisi tyytynyt yhteen yhdysmerkkiin, olisi vaihtoehtona ollut yksitoista yhdysmerkkiä, seuraavaan tapaan: »Suomen *kirki*-, *kirkas*-, *kiirka*-, *kiiriik*- ja viron *kirg* 'intoshimo, liekki'-, *kiirg*-, *kiir*-, *kiire*-, *kirgama*-, *kiirgama*-, *kirkkama*-sanojen — —».

Kehityksen jatkoa ei tarvitse tässä pitkälti selostaa; kirjoitustapa »*aita* ja *aidas* -sanoissa» yleistyi vähitellen sitä mukaa kuin yhdysmerkin käyttö tyyppissä »*aita*-sana». Jonkin esimerkin mainitakseni Veikko Ruoppila puhuu väitöskirjassaan 1943 »*härkä* ja *sonni* -sanoista», R. E. Nirvi käsittelee sukulaisnimistö tutkimuksessaan 1952 mm. karjalan sanan *andilas* esiintymistä »*morsian*, *muč'šoi* ja *nevesta* -ilmausten synonyymina» ja Heikki Leskinen väitöskirjassaan 1963 »*nähdä* ja *tehdä* -verbien» heikkoasteisia muotoja. Pauli Saukkonen taas väitöskirjassaan 1965 puuttuu mm. »vepsän mainittuihin *andha*, *tegehe* -muotoihin». En pitkitä luetteloa; mainitsen vain, että kauan yhdysmerkittä kirjoitettuaan myös Martti Rapola ikämiehenä lopulta liittyi yhdysmerkin kannattajiin. Vuonna 1966 ilmestyneessä suurtyössänsä, suomen äännehistorian kokoomaesityksessä, hän kirjoitti yhdysmerkkiä käyttäen ei vain »*tuohi*-sanaan liittyä johdos *tuokkonen*» vaan myös esim. »*perintie* 'perintö' -sanassa» — ja johdonmukaisuuden vuoksi vielä esim. »-*vat*, -*vät*, -*koot*, -*kööt* -tapauksissa».

Viimeksi mainitsemani esimerkki on erityisen valaiseva. Muoto-opin tutkija kyllä tietää, että siinä mainittujen päätteiden *t* on sananloppuinen. Silti kirjoitustapa »-*vat*-, -*vät*-, -*koot*-, -*kööt*-tapauksissa» olisi johtanut kovin epähavainnolliseen näkökuvaan: on kuin olisi haluttu ilmaista, että ainekset ovat sanansisäisiä. Tällaiset tapaukset eivät ole harvinaisia. Mitä oikein tarkoittaa kirjoitustapa »*kantele*-, *ikene*- ja *tantere*-tyypit»: onko kyseessä yksikön nominatiivit vai yhdysmerkillä osoitetut vokaalivartalot? Tai »-*o*- ja -*u*-johtimet»: ovatko puheena sananloppuiset nomininjoh-

timet *-o* ja *-u* vai vartalonloppuiset verbinjohtimet *-o-* ja *-u-*? Jos yleisesti sovi-
taan siitä, että tällaisissa luettelmissakin
yhdysmerkki tarkoittaa sanan katkaisu-
kohtaa aivan kuten muuten, päästään
selvään järjestelmään. Järjestelmää sel-
keyttää edelleen se, että kirjoitetaan
yleisperiaatteista hieman poiketen »*ike-
ne-* ja *tantere-* tyypeistä», jätetään siis
tässä erityistapauksessa väli selvyuden
vuoksi viimeisen yhdysmerkin jälke-
en. Menettelyhän on vanha tuttu; niinpä
Leskinen mainitsemassani kirjassa kir-
joittaa »*-eda-*, *-edä-* ja *-ede-* verbit» (ja
johdonmukaisesti myös esim. »*-oda-* ver-
bit»), ja Jorma Koivulehdon viimekeväi-
sen Virittäjän-kirjoituksen aiheena nel-
jännensuosisataa myöhemmin on »ieur.
-Tr- yhtymän korvautuminen lainoissa». Huv-
in vuoksi mainitsen, että Heikki Paasonen
1910-luvulla ilmestyneessä saksankielisessä
uralilaisen äännehistorian yleisesityksessään
on ratkaissut tämän merkintäpulman aivan
samalla tavoin, esim. »Vermischung zwischen
der *-m-* und *-v-* Reihe») (= *-m-* ja *-v-* sarjan
sekaantumista).

Olen liukunut jonkun mielestä hiukan
syrjäisiin kielitieteellisen tekstin erityis-
kysymyksiin. »Kielemme käytäntöön»
nekin kuitenkin kuuluvat, eritoten leh-
dessä, jossa vanhastaan on koetettu jul-
kaista oikeinkirjoitukseltaan hyvää kieli-
tieteellistä suomea. Sekä kätevyydellä et-
tä useilla muilla järkisyillä voidaan kieli-
tieteelliseen tekstiin nyt perustella seu-
raavaanlaista suositusta, joka jatkaa jok-
seenkin vakiintunutta käytäntöä:

1. Käytetään vain yhtä yhdysmerkkiä
ja sen edelle tulevaa väliä sellaisissa ta-
pauksissa kuin »*ahven*, *hauki* ja *lahna*
-sanoissa», »*-o* ja *-u* -johtimet». Melko
harvinainen erityistapaus: »sekä *hauki-*
että *lahna-*sanassa» (edellä erittelevä
konjunktio).

2. Kirjoitetaan »*-oda-* verbit» (jälkim-
mäisen yhdysmerkin jälkeen väli, kun
yhdysmerkki osoittaa, että edeltävä kie-
lenaines ei ole sananloppuinen). Sen
mukaisesti myös esim. »*-eda-*, *-edä-* ja
-ede- verbit».

Kielemme käytäntö

Ohjeeni oli siis tarkoitettu lingvistiseen tekstiin ja siinäkin nimenomaan kohtiin, joissa puhutaan kielenaineeksista. Jos kielen asioista kirjoitetaan suurelle yleisölle, voidaan haluttaessa kirjoittaa kansanomaisemmin ja yleisohjetta mukailevammin »*ahven-, hauki- ja lahna-*sanat». Joskus tosin näkee tuota kielitieteellisen kirjoitustavan mukaista yhdysmerkin käyttöä jopa semmoisissa ei-kielitieteilijäin teksteissä, joissa puheena eivät ole kielenaineekset. Suomenmaa-teoksesta (1973) olen huomannut seuraavan lauseen: »Tilan vanhimmista omistajista voidaan mainita *Björnram ja Rosenlindt-suvut*.» Helsinkiläisessä sanomalehdessä taas oli kesäkuussa 1988 otsikko: »*Etelä-Suomi ja Eteenpäin -lehdet* lakkauteaan». Tällöinen tuskin välttämättä on kielitieteellisen kirjoitustavan teorioivaa mukailua; siihen ovat kirjoittajat voineet vaistomaisestikin johtua samoin perustein kuin eräät kielitieteilijämme ammattiteksteissään kolmikymmenluvulla. Tavanomaisia eivät nämä kirjoitustavat silti ole; normaaleja ovat jatkuvasti kirjoitusasut *Björnram- ja Rosenlindt-suvut, Etelä-Suomi- ja Eteenpäin-lehdet*.

TERHO ITKONEN